

S:t Ragnhilds Sille

i

Söderköping

Årsbok 1949

Fil. dr Sven Ljung.

(Översättning av M. Söderstens akademiska avhandling
om Söderköping.)

Till lycka och välgång.

Andra delen

om

S Ö D E R K Ö P I N G

Som med vederbörligt tillstånd av
vittherömda filosofiska fakulteten i Upsala
för vinnande av filosofisk magistergrad
till offentlig granskning framställes av

MAGNUS SAMUEL SÖDERSTEN,
östgöte från Söderköping,

i den mindre karolinska åhörarsalen
den 16 juni 1743

å sedvanlig tid på förmiddagen
under presidium av

mag. PER EKERMAN

kungl. och ordinarie professor i vältalighet

I Jesu Namn.

Andra delen.

Speciella förhållanden i staden.

§ 1.

Försvunna kyrkor och kapell, i Söderköping.

Författaren skulle knappast undgå en beskyllning för dumdriftighet, om han i rådande brist på urkunder¹ och på kändedom om äldre tider ville åtaga sig att exakt uppgiva antalet kyrkor i Söderköping, av vilka tyvärr de flesta² jämnats med marken. Han har därför beslutat att blott omtala dem, som den alltförtärande tiden lämnat kvar. Med största flit vill han samla uppgifter om de minnesmärken, som finnes kvar i Söderköping och meddela den lärda världen. Så hoppas han åtminstone kunna tillfredsställa den ärade läsaren. Men för att med rätt och rätta börja med den Helga Trefaldighet och i dess heliga namn ha vi först att studera

I. *S:t Trinitatis kyrka*, grundad³ till Helga Trefaldighets ära och om jag ej misstar mig i vår kristna läras begynnelse i Norden. Men det exakta grundningsåret är och förblir säkerligen okänt liksom beträffande vår stads övriga kyrkor. Till kyrkan hörde utom kapellet med samma namn⁴ en fjärdedels attung av gården Lilla Ludderhuvud, köpt år 1361⁵ samt hälften av en gatuhöjd invid Torgbron, som donerats 1421⁶. Denna kyrka har liksom de andra stundom blivit ganska illa åtgången, något som framgår bl. a. av ett brev från Linköpings domkapitel⁶ till alla församlingar Östanstång om insamling av kollekt för anskaffande av behövliga utensilier. Vidare skrevo församlingsborna till konung Johan III, att han nådeligen ville understödja återuppsättandet av templets torn och tak⁷.

Vi äro däremot alldeles okunniga om vilket år denna kyrka så fullständigt förstördes, antingen det var vid danskarnas sista anfall 1612⁸, eller vid något annat tillfälle.

2. *Helge Andskyrkan* behandlas i det följande i samband med *Helgeandshuset*.

3. *S. Aelians kyrka* byggdes på bekostnad av en biskop i Västerås och uppkallades efter honom⁹. Ruinerna därav finnes visserligen ej längre kvar, men *Jonas Persson*¹⁰ anser, att denna kyrka legat i Eneroths (nu Arrhenius') trädgård nära berget Ramshäll.

4. *S:t Hans kyrka* stod av Guds nåd kvar efter den ödesdigra branden 1380¹¹ men är nu försvunnen.

5. *S:t Olovs kyrka* har namn antingen efter den norske konungen Olav Haraldsson¹² med binamnet "hän digre" eller snarare efter Olov Skötkonung¹³.

De kapell, som här fordom byggdes, böra ej förbigås, Alla Sjäalars kapell (i folkman Sjäalakapellet)¹⁴ och S. Johannes' kapell¹⁵. Vilka reguljära kyrkor dessa mindre tempel fordom varit förenade med, de omtalade eller andra, har fullständigt undgått min kännedom.

Visserligen har jag tidigare omtalat flera kapell i min tidigare avhandling, men det synes skäligt att vänta att beskriva dem, tills vi komma till de kyrkor, som de tillhört.

§ II.

Klostren, deras priorer och gardianer.

Även Söderköpings kloster¹⁶ ligga nu i ruiner. Somliga påstå, att här blott funnits två kloster, Helgeandshuset och fransiskanerklostret,¹⁷ andra omtala även ett tredje, S. Georgs¹⁸ och ännu andra tillägga dessutom ett fjärde, Johanniternas kloster¹⁹, för att nu inte tala om Helga gravens gille,²⁰ av de våra kallat "Gille" eller "Gillestugan"²¹. Vi måste därför redan nu övergå till

1. Klostret eller Helge Ands hus²² och brödraskap, av stadens invånare ännu i dag rätt och slätt kallat klostret²³, lög nära Munkbron på andra sidan Storån mitt emot S. Dorotheas kyrka och på Bosgårds²⁴ mark.

Det var fördöm ganska välbyggt med Helgeandskyrka och -kapell,¹⁰ men senare råkade det i svårt förfall på grund av vissa priorers²⁵ vanskötsel och illvilja. Atskilliga jordagods och andra egendomar hörde därtill, ty ädlingar samt tro- och hedervärda borgare och matronor ha visat sin frikostighet med ett stort antal donationer till ett hederligt underhåll av fattiga, sjuka och främlingar. Men till sist hemföll dessa egendomar, som munkarna räfsat samman med rätt eller orätt, genoa Västerås' recess 1527 till Kungl. Maj:et och kronan.

Mitt ämnes väv borde kanske vävas färdig, men ekonomiska svårigheter hindra och magisterpromotionens festdag står för dörren och bjuder mig sluta här.

Ganska mycket återstår dock ännu att säga om vårt Söderköping. Om Gud så vill och om jag en gång blir varse, att mitt enkla arbete ej direkt missagat Dig, käre läsare, så ville jag därför utgiva det på svenska. Så kunde jag på en gång uppfylla en önskan hos mina medborgare, som ej känna det ädla romarespråket, och spara min egen kassa.

GUD ALLENA ÄRAN.

1 Se Benzelius, Erik: Samlingar till Sveriges historia, manuskriptets 1:a kap. § 15., där inalles ätta viktiga orsaker till detta utfalles. Jfr även Jöran Wallin, i företaget till Sigtuna stans et oadens, Olaus Petris krönika på manuskriptets s. 6 och 12 samt ovan I not 36 och not 64.

10 För man tro de traditioner, som de äldre i Söderköping möttagit av sina föder, kunde vår gamla stad yvas över aderton kyrkor; detta väldiga antal ger oss bevis nog om det forna Söderköpings folkmängd och rikedomar.

2 Sedan av Guds nåd den hedniska vidskepelse krossats, som asin-ten Olin hit införde, var säkerligen den kyrka äldst av alla, i vilken våra förfäder ägnade sin fromma dyrkan åt Gudomens tre personer, åt den Helga Trefaldighet. Jfr även vad Jonas Persson onfir i "Söderköping Stads, wid forna och sednare tider, Beskaffenhet" efter ett pergamentsbrev i antikvitetsarkivet: "Till S. Trinitatis löde den Heliga jungfruns prebende, som blott har en enda gård".

3 I sin "Relation om Söderköping" talar Cedernarck tydligt om S:t Trinitatis kyrka och kapell.

- 4 Jfr följande pergamentsbrev, vars text med flere ändras i antikvetsarkivet benäget ställts till förfogande av sekreteraren Joh. Helin: *Omibus presens scriptum cementibus, Magnus Wipsson, salutem in Domino. Nouerint uniuersi, per presentes, me, Ecclesie S:te Trinitatis Sudheroeie, predium meum, uide licet quartam partem Atthongi in uilla Litha Lutheruudh, situm, cum domibus ceterisque pertinenciis, quomodolibet nominatis, prope uel remote positis, pro quindecim marchis denariorum Sueuorum, plurimorum fide dignorum ratione & testimonio, ac secundum Leges Patrie, rite & irrevocabiler vendidisse; quare prediate Ecclesie prefatum predium per presentes approprio, absque mei neorunique heredum reclamacione seu impeditiōne qualibet, iure possessorio perpetuo possidendum. In cujus uendicionis testimonium, sigillum discreti uiri, uidelicet Henrichini Dowil, una cum proprio, presentibus, est appensum. Scriptum Sudheroeie, Anno D:ni MCCC Sexagesimo primo, Dominica prima post octauam Pasche.* Sigillen fattas.
- 5 Den ena delen av denna gatubod ägde S. Trinitatis kyrka redan förut, den andra förvärfade den genom en donation, omfattad i följande pergamentsbrev: *'Alloim mannom thetta breff se, eller höra læset, swa epterkommarum, som nerwararum, seal thet witherlighit wara, at Jae Ranguuld Swarte, med mijna husfru Christina samt yckkio, bekenomps oss med thesso waro opno brefue, skadica hafua vnt oc gifuit i Gudz hedhr, oc for wara sijela helso, S:te Trinit. Kyrkio i Sudheroeunge, halwa the Gatubodhina, som for:da Kyrkia the andra helftone tillforen regher, med hus oc Jordh, liggiandis nordhan ana jempt aff Torghbrone, men thessom forordhom i warum lifftijna, huart wara, epter andro skal the bodhina neschtocht oc nyndocht wara, radha oc bruka, oc ena halff march till legho aff hana gifua, at frau are, oc engin annar hona vidhan os legha, huarte mijk, eller mijno husfrue, medhan os lyste widh hom blifua, widhr försereffuen ordh, tha sculle oc engin fru hant driwa för en wij arum badhen död. Hwartore afhendom oc frauendom wij os, oc warum arfua, hona epter försereffnom artielis, oc tillegnom wij the bodhina, med sijne jordh, the for:do Kyrkio oaterkallelica oc dhindradha, til ewerdhelicn agho, uader Gudz hempd oc the helgha kyrkio. Till thessins breff mere wisse, skall oc vitnisbyrdh, hawer Jaeh betz Sudheroeunge incighle, med mijno eghno, witerlicn haengiandis for thetta breff. Datum & actum loco supradicto, Anno D:ni MCDXXI, Dominica Letare, in testimonium omnium promissorum. Aven här saknas sigillen.*
- 6 Nos Johannes Decretorum Doctor, Prepositus Capitulum Linepense, dilectis nobis filiis, D:nis Prepositis & Curatis, Osmunstang constitutis, salutem in D:no sempiternam. Quia Deus miserericors, in elemosynarum largitione, constituit remedium peccatorum; ideoque earum dispensatio praeque illis Deo devotis ecclesiis & locis adijcienda est, ubi pro hominum salute, prosperitate & pace, obsequium & famulatus D:no Deo jugiter exhibe-

tur. Inter quas I. que, non est parvi meriti Ecclesia St. Trinitatis oppidi Sudereopensis, que in reparatione sanctorum structurarum, campanarum & aliorum clenodiorum, jam vigilanter est intenta vestris elemosynis adjuvare. Quocirca hortamur vos in visceribus caritatis, vobis in remissionem peccatorum vestrorum insurgentes, quatenus de bonis, vobis a Domino Deo collatis, pias elemosynas & grata ei subsidia, pro predictæ Ecclesiæ necessitatibus, velitis misericorditer impertire, dum per eorum nuncium, Pædher Kannegjuthere, latorem presentium, fueritis requisiti, Parochianos vestros ad idem pietatis opus serious monitis inducentes, premia a Deo perhennia pro meritis recepturi. Datum Lincopie in crastino Epiphaniæ Domini, MD duodecimo, nostro capitulari sub Sigillo presentibus, ultra annum nuncime vallitaris.

- 7 Just detta noterar Elias Palmuschöld i sina handskrivna anteckningar med orden: år 1586, den 4 Septembr. äro hos K. Johan menige man af Helige Trefaldighetz Soehn, uti Hammarkinds Härad och Söderköping, inkomme med deras berättelse, huru som deras Kyrkia och Tempel war uti feideriden sköfladt och förbrändt, (kanske år 1567 jfr ovan I s. 7 not.) så at hwallfwet och muren war helt sönderkrossnd, ther the med stor möda och arbete igen upbyggt, warandes the jemwål sinnnde at låta bygga therpå et nytt tak, och upresa et torn, såsom ther tillförende warit; anhållandes fördenskul om hjelp dertil, at samma Byggning måtte blifwa fullbordad. Det förefaller mycket sannolikt, att den gode konungen på något slät villfarit de värns frömmas begäran.
- 8 Se ovan I s. 48 not. Blott en enda kyrkoherde i denna församling har jag lyckats uppsåra, det är "Joannes Curatus ad S. Trinit. Sudere. 1520—28". För upplysning därom och om en mängd annat synnerligen viktigt till att visa mitt ämnes svårigheter tackar jag vår nyvalde biskop Andreus Ol. Rhyzelius.
- 9 Se H. Spegel: Kyrkohistoria II, 345. Aelianus levde, som därav framgår, mot slutet av 1100-talet. Om denne om Söderköping förtjänte man, var född i staden eller präst vid någon kyrka där, kan jag ej avgöra av brist på källor. Säkertigen instiftades för Aelianus det prebende, som än i dag kallas S:t Aeliani prebende (i folkmun Elians eller Ellesta ägor). Sedan kyrkobyggnaden ödelagts, lades egendomen ifråga under kronan, såsom framgår av ett brev, daterat Stockholms slott 21 mars 1558. "Wij Gustaf & c. Giöre witterligit, at Wij hafwe giordt et Ingeligit Jordskifte med thenne Wår Tro-undersåte och Borgare uthi Söderköping, Lasse Nilsson, uthi så måtto, at Wij hafwe undt och uplåtit honom, och hans efterkommande Arfwingår, til ewärdeliga ägor, all wår Aker och eng, liggjandes wid Söderköping, som tillförende under S. Elians Prebende legat hafwer, theslikes och thenne åker, som hafwer legat under S. Larence Cohr thersammastades." Utom St. Elians källa,

- rom linnade det klaraste vättan och lög intill kyrkan, omtalar S:t Lars kyrkas gamla ännu bevarade räkenskaper, också samma kyrkas kyrkogård, ... ('År 1565 Brita Sigfrids af en gårdstomt vid St. Elians Kyrkogård'), där nämnes St. Elians badstuga, såsom ock i samma kyrkas inventarium för år 1584, andra ställen att förtiga.
- ¹⁰ I hans n. n. Dessutom tilligger han i "It suntahl..." att hans far fordom funnit en gravsten med årtal ej långt från Ansgars tid. Från denna kyrka äro blott två kyrkoherder kända, nämligen: "Hederlig man, Her Nigels hade S:te Elianis Kirkie i Sudereöpingh ... år 1480" enligt Sten Sture d. ärs brev dat. "Öland år 1480 på de helga martyrerans Nerei & Achillei dag". "Hederlig man, Her Olavus, Curatus ad S. Aelian Suderöep. An. 1529". Den senare uppgiften har mig benäget meddelats av biskop A. O. Rhyzelius i Ljungköping.
- ¹¹ För kunskap härom tacka vi ärkebiskop Erik Benzelius' iver och outtröttliga möda. Se hans utgåva av Vadstenadiariet och ovan I, not 122. Till yttermera visso kan jag efter benägen upplysning av A. O. Rhyzelius meddela namnet på den ende kände kyrkoherden, herr Germund kyrkoherde vid S:t Egidius i Söderköping år 1409 och följande.
- ¹² Olof den helige stupade vid Stiklaxstad den 29 juli 1030. Se "Norrändiske Chronicon", utgiven av Brahe, s. 295 ff. och Olaus Petris Svenska Krönika, manuskriptets 38:e sida. Jfr även Eric Burmans almanacka för 1726.
- ¹³ Under Olof Skötkonungs (vanligen kallad "then Svenske") regering, predikades kristendomen i vårt land med ej ringa framgång av S:t Sigfrid omkring 980. Konung Olof dog 1022. Spegel n. n. s. 379 f. och Benzelius' Samlingar till svenska historien, bok I, kap. 4, § 1, med vilka man må jämföra A. O. Rhyzelius, Epitome Hist. Sueo-Goth s. 6 och 8. Tvålar någon på denna kyrkas existens, så må här ur ett pergamentsbrev från Söderköping (i antikvitetsarkivet) anföras biskop Nils Königs uttryckliga ord: Vij Nielse, med Gudz nadh, biscop i lincöping, görom wärligith, ath tha wij warom i Swdereöping, arom aff Gudz byrdh MCDLV wppa eneta walborgha dagh, komo före oss Luffrens grytagijwtare, borghamestare, ok Pedher staky, radman ther samastadz, ok taladho til hederlighen man, herri Pedher, kirkiöherri vidh St. Johannis kirkie i norköping, oppa emu tompt, som Salue skinnare haffde both oppa, Gudh hans siel made, hwilkin tompt liggiande er fran Sigga smudz tompt ok op til renena, ok bewisto med fornom witnora, som ara Jacob i ringaby, ok Bothe danason, borgare i for:da norköping stad, ath the for:da tompt haffwer legoth till Sancti Olaffs kirkie, eth nar ok sijwtigli nar, ok for:de herri Pedher, both sigh ther ath nöghin; Thy dömdom wij, sithande fore rettha i Sancti Elians kirkie, for:da tompt Sancti Olaffs kirkie til, ok forbiwaldom for:da her Pedher, ok hans efter:

S Ö D E R K Ö P I N G

enligt ett kopparstick som inköpts av drältselkammaren i Söderköping 1949. Del är utförd av Erik Dahlberg och ingår i hans verk "Succia antiqua et hodierna". Denne erhöll 1691 uppdraget att utföra arbetet, som kom att omfatta 353 blad med 469 bilder i kopparstick av svenska stoft, byggnader, ägendomar och städer, huvudsakligen från senare delen av 1600-talet.

komonde, ath the nagath beure sikh medh for:da tompth
 offther themma tidh, vidher Gudz han, ok the helgha kirkio. Til
 hwilkens mere wisso, lathum wij honghin warth seereth for
 thetta breff, holketh, som giffueth aar ok dagh, som fore-
 seriffuath star.”

- 14 Dettas tillvaro framgår av följande pergamentsbrev i antikvi-
 tetsarkivet: ”Alla men thetta breff se, eller höra, helsar Jak
 Agnis Banchdotter, kerlica med warum Herra. Vpenbarlicn
 kenis iak thet, med thesso mijno nerwarande opno brefve, at iak,
 aff skalico skwldh, skyllogh ar thessus breff beuiserom, som
 ner Siela Capellene forstandere i Sudhercopunge, siextighij
 march peninga, swa goth mynt, at lödugh mark geller femtan
 mark her i Östergötland, for hulka for:da LX mark iak
 pantsheter them forserifue forstandere i oc halfft spens af-
 geld, oc en natungh iordh i Öratompta, i kijnstadha sokn, lig-
 giandis i mynninga herredh, mijt rette fadherne — oc tillghin
 sie alt thet afradh oc affgeld, ther bör radlica aff gö-
 ras, i nijuten oc bruken, epter thera bæzsto nytto oc gugu,
 Gudhi till hedher, oc eristum sijelum till roo, nadh oc
 niscundh. — Till thessens breff mere wisso oc skall, setter
 jak mijt ineghle for thetta breff, oc bedher iak skalica manna,
 som ar Holmsten Jonsson, Cort bilc, oc Vernars, borgamestara,
 ineghle till vitnisbyrdh. Scriptum Sudhercopie Anno D:ni
 MCD viceesimo, die 8:ti Clementis pape, in testimonium omni-
 um premisorum. Det sista sigillet fattas.
- 15 Jfr Cedermarek a. st. och Jonas Pärsson a. st.: St. Johannis
 Capell, hwilket skrifwes, uti Munkeböckerna ifrån Liaköping,
 warit uppå Ramshäll. Brasks lista från 1515, tryckt som bi-
 laga till Rhyzellus, A. O.: Monasteriologia Sueo Gothica, omtal-
 ar det på femte raden bland ännu förefintliga kapell. Ruiner-
 na finnas ännu kvar och äro synliga öwan jord.
- 16 Mycket läsvärd är Joh. Sparrmans synodalavhandling 'De Col-
 legiis Canonicis Cathedralis & Monasterij (Upsala 1671 22/9).
 Där beskrives munklivet, dess första början, bruk och missbruk.
- 17 Se Vastovius Index Monasteriorum Sueciae och den nyssnämnde
 Sparrmans Antiqu. Coll. Canon. & Monast. Re. Suec., som är bi-
 laga till hans nyssnämnda arbete. De nämnda kapellen ha där
 n:r 57 och 58. Jfr även Petrus Dahlj:n; Encomion Ostro-
 Gothiae (Åbo 1680 9/5) s. 17.
- 18 Se Spegel a. a. s. 230 f. och jfr därmed Jonas Pärsson a. st.
- 19 Se J. Mersenius: Seondia ill. IX, 79, jfr Petrus Staaf: Diss.
 de Ordine Benedicti Monachorum Suegothiae (Upsala 1727)
 s. 26.
- 20 Härom känner jag intet säkert, men J. Wallin omtalar det i
 sitt arbete om Sigtuna III, s. 331 f. jfr. J. Mersenius: Specul.
 kap. XXVI s. 77 och XXXII, 90 f. Min synnerligen gode vän

Magnus Biörn hade emellertid den välviljan att visa mig ett originalpergamentsbrev, som definitivt bevisar existensen av en gillestuga i Söderköping, där tre riksråd och stadens råd suttit dom. Till yttermera visso avtryckes brevet nedan: 'Jak Holghr karsson i björkeviik, Riddare vech östgötha Lagman, gör ve-telegith mz thessin möjth opna breff, Anno Dni MDXXVII. s:ra iugodalena dagh, jak tilskijkkat var aff vaar koresthe, nådoghehe Konvgh Gützstaff, ad sijtija for rætta, på Gille-staffwn i Swdherköpungh, i nerwara ærligh velbyrdogh mens, Händrijk erlensson, Nijels olsson, Borgamesthera och råd; kom ther for rættha beskedeligh man Jöns maasson, och Maas jöns-son hans son, kerdhe til Gardijaknen i Swdhrköpungx klostrin vni en gardh, heter hwena, liggijandis i Vestrlussby sockn och i Hammarikijuda herit, ad, for nogrwn arwn, hadhe en gardijakne heffdat for:da skattha gard vnder klostrin, och salt thz ffran bolakrok, for nogat frælsisgodz i sama sockn, heradh, herdestada, och en tappastad, styttubek. Och ville tha teese for:da godh men ingalundh halla thz heffda bythe lenght, eptr thz var teriss rættha byrdh; the ville sijaffwn be-suth, vech göra kronone sin fylla skat ther aff. Tha loth jak thessin arendhe in for the godha men, och eptr tessins rangakan, dömdhe jak for:da hwena vnder skatten igen, och frælsse godzseth vnder frælsst igen. Therfore forbiwdher Jak allwn, ad nogat hinder göra på for:da hwena, eller thz ther vnder ligggher, nöbby eller fijasran, i skogh eller skyle, åmangards eller vian, friskijawatwn eller alafijste, qvarnarn eller qvarnastadwn, huath thz helsth nemmans kan, som then gard mz rættha tilhörer, vech aff adlher tillhörth huffer, ved huars mans XL markr for Kwngwx dom, och VI markr for Lagmans dom. Til vitnesbyrd lathr jak hengis wth insegel nedan for thetta breff, seriffnuith aar, och dagh, och stad, som forseriffnuith star." Det sigill, som varit vidhängt, felas numera. Här må även omtalas, att denne herr Holger Karlsson (stamfader för släkten Gyllenstierna) tillsammans med några andra misstänktes för stämplingar med Kristian tyrann, varför han på mötet i Söderköping 1523 av riksrådet förklarades för rikens fiende, tills han rättfärdigat sig hos konung och folk. Jfr von Stierman: Alla Riksdagars och Mörens Beslut I s. 18 och 22. Av ovanstående framgår emellertid, att han icke desto mindre kort tid därefter återinsatts i sin forna värdighet.

21 De, som upptogos i gillet, kallades Gille-Bröder. I albuinhet tillhörde de nämningen riddaretåndet. Se Messenius: Speculum a. st. och s. 92, där det förnekas, att personer av båda könen hade tillträde till gillena. Jfr Rhyzelius a. a. s. 49 f.

22 Sannolikt är detta identiskt med det hospital, som J. Messenius omtalar i Scandia öl. XII:s 119 såsom mycket rikt på donationer, anlagt i en eklunge nära Söderköping, anförtrött åt munkars vård samt i förra århundradet förstört samtidigt med Franciskaner- eller johanniterklostret; i varje fall omtalar inte

Braks lista alla detta hospital, utan blott Helgeands hospitalet bland Söderköpings år 1515 ännu existerande kloster, såsom tydligt framgår av den 19 raden. Sålunda förtiges Helgeandsklostret av Messenius, som i dess ställe ontalar det namnlösa hospitalet, motsägelser som ej utan svårighet kunna elimineras. Messenius tror f. ö. att det anlagts på bekostnad av Benedikta Sunesdotter (Folkunge) och hennes make, Estlands förre hertig, riddare Svantepolk. Ty åt henne testamenterade hennes syster drottning Katarina, år 1250 (se ovan I, s. 16 not 82) eller 1253 Söderköping. Härav torde kunna dragas den slutsatsen, att denna byggnad grundlades 1254.

- 23 Kloster (lat. claustrum) kallas så, därför att munkar innesluta sig däri. Jfr härom M. Borenius uthandling om Vreta kloster § II s. 7 f. 24). "I Söderköping wore fordom (jag använder här Spegels ord i n. a. II s. 239 ff.) thesse Closter 1. Minorum Fratrum 2. Sanct. Georgii. 3. Sanct. Spiritus, hwarest NB nu är Söderköpings Hospitals hus, ther 80 personer, undantagne theras tjänstefolk, samt Prest och Sysloman försörjas". Till styrkande av min uppfattning ber jag få anföra följande pergamentsbrev: "Jak Erik karsson, riddare ok Höffvesman i Östergülland, ok ink Meretha knusdotter hans hustru, göröm allom mannom kunokth ok witterligt, med tesse wura opna breffue, oss eth stadheligit skiptithe haffua giorth med barnen i Helgans huse i Swderköpunghe ok tera formans, herre Hinriks Joansson, u for:de barna wengna, Rausk diekns, ok Gudzkalks grotta, borgamestere samustadh, aff for:da stadz wengna, i saa not:o, ok for thet testamente fru Meretha turesdotter, min moder, Gudh henne elid haffwe, gaff til for:de Helgans hus, som ar alt thet hon atthe i Broby, med then sama del, som for:ne otthe Helgans hus, giuom wij Helgans huse nth the wij egom i Bössgardhe nidl Sudlærköpunk i sancta Larenna soka, i huss, i uaker, ængh, lugrane (ordet svär-läst) skogh, wathe ok törre, ingo wadantakno, ythan tykatörpe, quærnestadenom ok torporen aff haglom, ok affhendom nij oss for:de bössgardh warom arwom, æftthe the nu ar salth, eghom for:da helgelgans hus til æwerdeliko ago. Til mera stadfestilse ok wtnesbyrdh tassis skripth, bedloms wij ærliga manna insegle, som ar Böss Johanssons, Droszcha, ok Herre Stens benesons, marske, hederligx Herra Konungx Albrektz af Suergh, meder warom egnom, fore tette breff. Datum Sudereopie, Anno D:ni MCCC octogesimo, Dominica proxima post octavas corporis Christi.

I kraft av denna donation brukas fortfarande hälften av godset Bössgård till de fattigas nytta. Därav togo sig f. ö. gårdens ägare en gång anledning att göra anspråk på patronatsrätt vid Helgeandshuset, vilken de överlämnade åt stadens råd, såsom framgår av det följande: "Wij eftterskrefne Erik Eriesson, och Iwar Axelsson, Riddare, och Knut Eskelsson å wapu, giöröm wetterligt, at efter thy thet wij for:de, Erik Eriesson och Iwar Axelsson, på begges wore hustru, Christine och Magdalene, Ko-

nung Carls dottras wegna och jak Knut Eskilsson, på nåne egne och min hustrus, Christine Eriksdotter, wegna, are rette måleagande, och hafwom Jus Patronatus til Helge Andes husit i Sudereöping. Och förtenskull at thet hafwer longligen stonit i ett wilt och underligt regemente, så at thet förde Helge Andz huset hafwer stonit obygt, och the fattige almoge barn, som thet inne hafwa warit, hafwa lidit stor nöd af hunger och törst, och för annan theres nödtorftigheet, och then rente, som thettil ligger, hafwer annerstedz förtart warit, och the fattige barn, som thet inne warit hafwe, hafwa thet liter årtutet; theföre hafwom wij nu endrecteliga unammit förde Helge Andz huus igen, och hafwen recommenderet hederlige och beskedne men, Borgmestere och Rådmen i förde Sudereöpingh, at the wele aname sit thet uppå, för Gudz och wor skull, och skicke danemen till them, som the merkie kunne, at thet are best befulne till thet förestå, och giöra Borgmestere thet reda och rekenskap aff, och Rådet, som the, uppå bode sidor, för GUD answare wele. — — —

Item uppå thet, at förde Helge-Andz huus må thes ytterligare blifwa i sin fulla wehmacht, hafwom Wij förde Erik Eriesson, Iwar Axelsson, och Knut Eskilsson, upplåtit förde Helge Andz huset all wor rettigheet i the tompörn, som the på Hagan i Sudereöping oss årliga pletoga are, som the oss, på wåra hustrus wegna, och wåra föräldras wegna, aff ålder giort hafwa, till ewinnerlige åga, i så måtto, at the danemen på hagan boo, göre thet årlige och redelige ut. — — — Tess til yt:eraera wissa, och högre förwarning, henge wij wore insegle nedan tetta breff til ewinnerlige reghe, som förskrifwit står, är thetta giffwit och giort på Stegeborgh, Dominica S:te & indidue Trinitatis, Anna D:ni MCD Septuagesimo septimo. Se Palmesköldska samlingarna i härvarande universitetsbibliotek och jfr. ovan I not 39 och 51.

²⁴ Det äldsta vittnesbördet om Helgeands kyrka och kapell finnes i antikvitetsarkivet och är daterat "Kalmar 1476 S:t Olofs dag". Obs! att herr Andreas Mattheie år 1550 var de fattigas kaplan i Helgeandshuset, såsom framgår av det nyssnämnda hospitalet tillhöriga dokument.

²⁵ Priorer och guardianer voro klosterföreståndare, priorer för dominikaner och guardianer eller gardianer för franciskaner, enligt J. Schefferus' anmärkning till *Miracula S:ti Erieti* s. 190, jfr Vossius' *Glossarium* s. 217.

MAGNUS SAMUEL SÖDERSTEN

var född i Söderköping 1702 30/6 som son till en predikant vid hospitalet, som sedermera blev kyrkoherde i Täby. Farfadern hade varit präst i Drochem. Magnus Samuel blev student i Uppsala 1723 och där stannade han i 20 år för att zent omsider promoveras till filosofie magister på två små avhandlingar om sin fölelsestad.

Följande år blev han prästvigd efter en skral prästexamen. Sedan fick han pröva konsistorii skjutskårer som adjunkt i diverse församlingar, tills han äntligen 1755 blev kyrkoherde i Hallingeborg i Norra Tjust. Herdammennena ha föga att förnäla om honom. Det förefaller emellertid, som om han varit en trogen son av upplysningstiden och ägnat sin mesta omtanke åt jordbrukets förbättrande i sin församling. Där fick han för övrigt stanna livet ut till 1777.

Kort sagt, mannens liv företer ytligt sett föga, som skiljer det från ett ganska ordinarie prästode. Studietiden har möjligen varit i längsta laget för en prästson utan personlig förmögenhet.

De båda avhandlingarna om Söderköping ha emellertid gjort, att hans namn citerats ofta nog (och utnyttjats ända oftare utan att källan angivits). På senare tid har man dock börjat citera arbetet Asp—Södersten, efter prases för den första delen, professorn i vältalighet Mathias Asp (andra delen citeras praktiskt taget aldrig). Det var nämligen på denna tid ofta nog så, att respondentens lärare, under vars presidium disputationen försiggick, stod för det vetenskapliga innehållet i de akademiska avhandlingarna. Respondenten hade åter närmast att sätta det hela på skapligt latin och på sunna språk försvara arbetet. Vanligen hade han att försvara två avhandlingar, en för övningens skull (pro exercitui) och en för att vinna magistergraden (pro gradu).

Intet hindrande givetvis, att en blivande vetenskapsman själv författade sina avhandlingar, det berodde nog en smula på det individuella förhållandet mellan lärare och elev.

Rörde avhandlingen ett ämne, som ej hörde till det fack, som prases undervisade i, är det givetvis sannolikare, att respondenten själv författat sitt arbete. Nu var Asp närmast orientalist, och P. Ekerman, som presiderade för andra delen, latinare. Det är dock tydligt, att Asp haft ett visst intresse för geografi och enkannerligen för Östergötlands (han var nämligen själv född i i Norrköping). Han har sålunda presiderat för flera avhand-

lingar med valda delar av landskapets geografi som ämne. Emellertid begagnade han uteslutande landsmän för dessa uppgifter och tillsåg gärna, att vederbörande fick beskriva sin hemort.

Givetvis kan det inte bli tal om att söka göra en boskillnad i detalj mellan Asps och Söderstens andelar. På den förres konto vill man dock gärna skriva anskaffandet av uppgifter från riksarkivet och framför allt av redogörelsen för 1522 års rådsnöte ur Mogata kyrkoarkiv. Kyrkoherden där var sannolikt sväger till Asp.

Detta gäller nu första delen. Beträffande den andra ställer sig saken litet annorlunda. Det sakliga innehållet är på det hela taget torftigt, och flera grova missförstånd föreligga. En stor del av innehållet täckes av texten till några medeltidsbrev, som meddelas fullständigt trots mestadels ovidkommande innehåll. Därtill kommer, att den presiderande professorn har ett mycket dåligt rykte. Visserligen var Petrus Ekerman (professor eloquentie) en mycket god latinare (andra delens latin är också betydligt mera lättflytande än den förstas) och en skicklig lärare, men han hade ett stort fel. Han var kolossalt närig. Bl. a. beredde han sig goda inkomster på att författa akademiska avhandlingar, som han sedan själv presiderade för. "200 daler kopparmynt, gubbe lilla, så skriver jag disputationen själv." Under sin professorstid presiderade Ekerman för ej mindre än 516 avhandlingar, varav 44 kom på det enda året 1743, alltså just det år Södersten disputerade.

Mycket sannolikt förefaller det därför, att Södersten haft en del material från den första avhandlingen över och att Ekerman gjort latin av det hela, utan att någon av dem brytt sig om att komplettera det eller ens att planenligt fullborda arbetet med en redogörelse för franciskanerklostrets historia. Södersten ursäktar sig med att hans ekonomi hade hinder i vägen. Man vågar gissa, att Ekerman inte varit lågad göra mer för vad Södersten kunde betala.

Sammanställa vi våra rön peka de otvivelaktigt åt det hållet, att Söderstens egentliga insats är relativt ringa. För den intellektuella prestationen bakom de båda avhandlingarna står säkerligen Mathias Asp, medan Södersten svarat för en del detaljer av mera personlig art och kanske deltagit i avfattandet av första delen. Andra delen är sannolikt sammanskriven av Petrus Ekerman, möjligen med smärre personliga insatser av respondenten.

Utän tvivel var denna avhandling för sin tid en ganska förnämlig lärdomsprestation, särskilt dess första del. Glansen har emel-

lertid falnat, för oss ligger bokens värde ej längre i dess visade lärdom. Så gott som alla dess källor stå även oss till buds, och vi ha bättre metoder att undersöka dem. Det är knappast mer än dokumentet från Mogata och den lilla versen om "Grim's Hraní på Ramshäll", som ha egentligt intresse.

Ett visst sådant ha däremot ännu Söderstens egna mera personligt färgade uppgifter om sin hemstad. De förmedla en smula lokalhistorisk tradition och förgyllas av älskvärd lokalpatriotism och ett livligt sinnes friska syn på tillvaron. Kan väl vara, att denna lokalpatriotism stundom gör sig väl bred och ibland går till rent barleska överdrifter. Dessa äro emellertid så påtagliga, att vi endast i undantagsfall ansett oss böra redogöra för dem eller bemöta dem i den följande kortfattade kommentaren.

KOMMENTAR:

Del I.

§ II, s. 8, r. 23. Med hamnens förträfflighet var det långt före Söderstens tid ganska klenst beställt, den lämpade sig då endast för småfartyg.

§ IV. Hela paragrafen innehåller svåra överdrifter.

S. 11. Ringerum har näppeligen namn efter sagans kung Ring, förstaveln innehåller sannolikt det fornsvenska ordet rink (= kämpe).

§ VII. Slatuomeningen är ett enda sammelsurium, vars egentliga mening knappast står att utröna.

§ VIII. Teorin, att stadens vapen skulle innehålla en grip (tydligen efter Peringskiölds dåliga teckning av 1342 års sigill), har Södersten övergivit i sina rättelser till första delen. Hans där framförda teori, att lejonet skulle vara ett slags sköldhållare, är dock även den oriktig.

§ X, s. 16, r. 14. Konung Valdemars kröning ägde rum i Linnköping 1251. Se Diplomatarium Suecanum n:r 388.

S. 17, r. 10. Underlagmannen Peter Tomasson var *icke* ridhare. Söderstens källa är ett numera i SRAP n:o 2998 refererat pergamentsbrev.

R. 28 f. Mötet hölls 1436, då den omtalade Broder Svensson avrättades.

S. 18, r. 2 ff. Att Sten Sture d. ä. dött av förgift, omtalas av Olaus Petri som ett löst rykte och utan uppgift om var eller av vem det skett.

R. 15 ff. De lybska befälhavarnes namn återges efter Tegel, som i sin tur följer Peder Swart. Uppgifterna äro emellertid oriktiga.

S. 19, r. 8. I Magnus Ladulås' testamente omtalas, att bl. n. nyntet i Söderköping skulle leverera de av honom donerade penningssummorna.

R. 11 ff. Uppgifterna om tryckeriet äro helt oriktiga. Jfr "Söderköpings historia" I. Södersten (Asp?) har dock riktigt observerat, att 1490 var Henrik Tidemansson, ej Hans Brask, biskop i Linköping.

S. 20, r. 12 f. Uppgiften om Michel Göing är oriktig. Denne befann sig vid tiden ifråga redan på väg till Danmark för att hämta förstärkningar.

R. 17. Uppgiften att Söderköping i juni 1612 härjats av danskarna, kan ej styrkas ur samtida källor. Södersten har, som han också omtalar, hämtat den från Widekindi. Hur denne misstagit sig, hoppas jag få visa vid ett senare tillfälle.

R. 33. Passagetullar vid Støgeborg upptogs långt före hertig Adolf Johan.

Noterna.

17. Uppgifterna om Ramundersvisan ha sitt intresse och särskild de båda verserna om "Grims Hran", som eljest äro okända.

19. Den anförda dikten kan lika litet som den i not 81 överlättas utan att större delen av dess poetiska värden gå förlorade.

112. Här har Södersten för en gångs skull gjort ett verkligt fynd, antagligen förmedlat av Asp, som var sväger till kyrkoherde Hagelius. Dokumentet från Mogatas kyrkoarkiv är numera förlorat. Märkligt nog ha dess viktiga personhistoriska upplysningar blivit helt obeaktade av den senare forskningen.

Om dess autenticitet torde något tvivel ej råda, dess heta är typiskt för tiden och alla detaljer, som kunna kontrolleras, riktiga. Däremot föreligger tydligen ett avskrivningsfel på tredje raden, "Eleete" (= utvaldas) ger dålig mening och torde här ersättas av "Reliete" (= änkas).

En översättning förefaller motiverad.

År 1523 S. Franciscus dag (4 okt.) firades bröllop i S:t Lars' kyrka i Söderköping mellan riddaren, herr Berend von Melen och fru Margareta, änka efter Erik Knutsson (Tre rosor). Följande söndag som var i veckan efter S:tta Birgittas dag (7 okt.) firades åter bröllop mellan Ture Bengtsson (liljesparre) till Händelö

och jungfru Anna, dotter till herr Peder Turesson (Bielke) och samtidigt höll utvald konung Gustaf rådsnöte med högvördig fader, doktor Johannes Magni, den apostoliska stolens legat och utvald ärkebiskop i Uppsala, vördig fader herr doktor Johannes (Brask) av Guds nåd biskop i Linköping, de utvalde biskoparna Magnus (Haraldsson) i Skara och Magnus (Sommar) i Strängnäs, herr Ture Jönsson (Tre rosor), Lars Siggesson (Sparre), Nils Olafsson (Vinge), Nils Klausson (till Stola), Henrik Erlandsson (Bååt-Snakenborg), Knut Andersson (Lillie), Tord Bonde . . . och där erhöles bekräftelse på alla kyrkliga privilegier för Linköpings stad och kyrka.''

Del II.

§ I: I. Helga Trefaldighets (S. Trinitatis) kyrka har aldrig funnits. Samtliga belägg avse S:t Drottens (som emellertid kallas S. Dorothea).

III—IV. S. Aeliani är en dålig latinisering av S. Ilans, den rätta är S. Egidii.

V. S:t Olovs kyrka ligger alltjämt i Norrköping, i Söderköping har någon dylik aldrig funnits. Misstaget är emellertid förlätligt, ty ingressen till det i not 13 citerade brevet är felaktig. Efter orden "Laffrens grytagijwtare, borghamestare" ha nödigen orden "i Norrköping" fallit ut. Tilläggas må förhända, att S. Olavi i Norrköping är nämnt efter Olaf (Haraldsson) den helige.

§ II. Paragrafen är ofullbordad, den redogör — f. ö. ganska oredigt — för Helgeandshuset i Söderköping.

Noterna.

2. "asiaten Odin". Teorin, att assarna kommo från Asien är av gammalt datum och uppträder redan hos Snorre.

3. Det är ursprungligen Cedernarek, som ej förstätt, att S. Drottens kyrka = S. Trinitatis.

9. Slutet är oklart formulerat.

10. "gravsten med årtal ej långt från Ansgars tid". En teckning därav finnes ännu bevarad, där några bokstavsfragment kunna tydas som delar av siffrorna 1071.

14. Brevet är numera tryckt i Svenskt Diplomatarium n:r 2840 efter det i riksarkivet befintliga originalet på pergament. Det vill emellertid synas som om detta på Söderstens tid befunnit sig i bättre skick än nu, eftersom man då kunnat läsa flera numera oläsliga ord.

20. Holger Karlsson tillhörde ätten Gera, en sondotter till honom var emellertid gift med en Gyllenstierna och ärvde hans sätesgård Björkvik, varav det ovanligt grova misstaget.

21. Att gillesbröder i allmänhet tillhörde riddarståndet, är givetvis fel.

22. För det ganska invecklade förhållandet i Söderköping mellan hospital och helgeandshus hänvisas till kapitlet därom i "Söderköpings historia I".

Rättelser till första delen.

§ I, not 3 skall rad 3 nerifrån stå sist.

§ II, s. 5 rad 10 står 82 läs 87.

§ II not 17 står "8 svenska famnar", läs "38" etc.

§ III s. 9 efter rad 24 har följande utfallit: "Ännu i dag kan man se denna borg med dess inalles fem portar hotfullt höja sig över omgivningen."

§ III, s. 14 rad 20 står 88, läs 82.

§ V, s. 13 rad 6 står "tro", läs "äro".

§ VIII, s. 30—32. Efter den lärde Cedermarek har jag sagt att *gripen* fordom varit Söderköpings vapen; men sedan jag närmare studerat vår stads gamla fana, har jag kommit till den åsikten att Söderköpings gamla vapen bestått av ett förgyllt lejon (alla vilda djurs tappra konung) som håller en himmelsblå sköld, prydd med tre floder av silver och nio gyllene stjärnor. För att alltså intet rätteligen må saknas, har jag låtit kyrkoherde Joh. Lindelius i Kloekrike rita av vapnet ifråga och placerat det på titelsidan. Även av andra orsaker är jag honom mycken tack skyldig.

Söderköping förr

Storgatan 5 var fram till år 1927 en gammal träbyggnad, typisk för den tidigare Söderköpingsbebyggelsen. Här hade urmakaren Josef A. Carlsson urmakeriäffären på hörnet och inne på gården ägde han även cykelreparationsverkstad . . .

Fram till 1948 bar Skönbergagatans västra del prägel av älderdomlig bebyggelse, med bl. a. den s. k. Mangelgården, som ett iögonfallande inslag i gatubilden . . .

. . . och nu

. . . 1927 inköpte Östergötlands Enskilda Bank det stora tomtområdet och lät mot Storgatan uppföra sitt moderna bankhus, som är en prydnad med sina rena linjer.

. . . det stora HSB-komplexet, som därefter uppfördes på samma område kom att helt förändra utseendet och förvandlade samtidigt Skönbergagatan till stadens ledande affärsgata.

Långt om länge har Söderköpings historia I kommit i tryck. Det har därför synts årsbokens redaktion angeläget att låta Gillets medlemmar taga del av den vetenskapliga uppfattningen om verket. Fil. dr Hugo Yrwing förvärvade 1940 docentur i Lund genom sin doktorsavhandling "Gotland under äldre medeltid", som i många frågor sätter Visbys äldre historia i helt ny belysning. Såsom kännare av det äldre stadsväsendet kring Östersjön torde han därför vara en av våra allra främsta och är sålunda väl skickad att recensera ett arbete om vår stads tidigaste historia.

Redaktionen.

Hugo Yrwing

Söderköpings historia intill 1568

Första delen

Av fil. doktor Sven Ljung.

Söderköping är en av vårt lands äldsta och därför intressantaste stadsbildningar. Tillsammans med Stockholm och Kalmar var staden landets viktigaste in- och utförselhamn under medeltiden. Det är därför förvånansvärt, att dess historia ända fram på 1940-talet endast blivit föremål för sporadisk behandling och då främst ur topografisk synpunkt. Det om stadens historia mångsidigt förtjänta S:t Ragnhilds gille tog i början på 1940-talet initiativet till att avhjälpa denna brist. Sedan den ekonomiska sidan ordnats, sökte gillet som författare förvärva professor Sigurd Erixon, bördig från staden. Då hans intresse var inriktat på helt andra uppgifter, rekommenderade han i sitt ställe en sin medarbetare, fil. doktor Sven Ljung, som åtog sig uppdraget. Nu föreligger i tryck Söderköpings historia I, behandlande tiden fram

till och med stadens förstörelse under det nordiska sju-årskrigets härjningar.

Med undantag av ett parti om det nuvarande Söderköpings båda kyrkor, författat av prof. Sigurd Erixon, svarar d:r Ljung ensam för verket. Uppdraget har utan tvivel lagts i rätta händer. D:r Ljung började sina forskningar med en kritisk undersökning av Erik Jöransson Tegels historieskrivning men hade, när han tog itu med Söderköpings historia, redan skaffat sig en betydelsefull erfarenhet som stadshistorisk forskare genom ett då avslutat arbete om Arboga under motsvarande tid. Även om Söderköpings historia är den första i tryck föreliggande stadsmonografien av hans hand, är den således inte hans förlingsarbete på detta område, och det bör genast betonas, att det är en tränad och säker forskare, som S:t Ragnhilds gille förvärvat i d:r Ljung.

En given utgångspunkt för undersökningen blir frågan om stadens uppkomst och ålder. Det arkeologiska materialet har för Söderköpings del föga av betydelse att ge ifråga om detta problem. Redan namnet tyder emellertid på att man måste räkna med en gammal handelsplats som föregångare till den senare staden. Söderköping torde nämligen betyda "den södra marknadsplatsen". Hur namnet uppstått är osäkert. Författaren ansluter sig med rätta till dem, som i förra delen av namnet se en väderstrecksbeteckning. Norr- och Söderköping synas ha varit namn på två gamla marknadsplatser, liggande i närheten av kulcentra. Ej långt från Söderköping ligger i våra dagar Närby, som ännu under 1300-talet hette Njärdavi, av denna namnform att döma uppenbarligen en gammal kultplats. Norr- och Söderköping ha tydligen namngetts antingen i förhållande till varandra eller också till något, som legat mellan dem. Författaren föreslår, att det kan ha varit Vikbolandets bönder, som gett upphov till namnbildningarna. De måste nämligen ha besökt båda marknadsplatserna. Man torde knappast kunna komma sanningen närmare.

Men varför har denna marknadsplats utvecklats till ett stadssamhälle? Alla marknadsplatser ha inte genomlöpt en sådan utveckling. Författaren finner härvidlag förklaringen i den tyska expansionen i östersjöområdet

efter 1100-talets mitt. Han menar, att tyska köpmän vid sidan av transitohandeln även inriktat sig på lokal in- och utförsel och därvid sökt sig till de gamla marknadsplatserna, isynnerhet sådana som hade ett rikt uppland och en bra hamnplats. Dessa marknadsplatser utvecklas därigenom till städer. Så har det varit i Söderköping. En bättre förklaring synes inte möjlig.

1250 nämnes Söderköping första gången i diplomaterialet, 1253 omtalas första gången borgare (cives), i staden jämte en dominus samt S:t Lars församling. Redan 1235 skola dessutom franciskanerna enligt en sen dansk ordenskrönika ha slagit sig ned i Söderköping. Allt detta visar, att man vid mitten av 1200-talet måste räkna med en stadsbildning i Söderköping, och denna stadsbildning har då enligt författaren varit organiserad med den tyska rådsförfattningen.

Författaren har härvidlag enbart på grundval av dominustiteln antagit existensen av den tyska rådsförfattningen i staden. Detta förefaller dock väl djärvt. Naturligtvis ha vi att göra med en medlem av stadens styrelse. Så konsekvent torde dock inte terminologien vara, att en dominustitel vid ett borgarnamn nödvändigtvis måste beteckna en medlem av en rådskrets. Den torde också kunna användas om en person i motsvarande ställning. Det väcker enligt anmälares mening betänkligheter, att vi i Kalmar, som genom sina livliga förbindelser med de tyska östersjöstäderna åtminstone borde varit lika avancerat som Söderköping, ännu vid mitten av 1200-talet möta en äldre organisation av stadsstyrelsen, låt vara att den kanske i stort sett var organiserad på liknande sätt. I spetsen för den stodo seniores, äldermän, ¹⁾ den vanliga beteckningen på nordiskt område för stadsstyrelsens ledande män. Dominustiteln 1253 kan mycket väl ha använts om en sådan älderman.

När stadens namn möter första gången i dokumenten, framgår det också, att den varit i privat besittning. Hela staden ägdes 1250 av drottning Katarina Sunesdotter, änka efter Erik läspe och halte. Änkedrottningen testamenterade emellertid det året Söderköping till sin

1) Lübeckisches Urkundenbuch II: 126.

syster, fru Benedieta, innan hon inträdde i Gudhems kloster. Systemen var gift med Svantepolk Knutsson, Östergötlands störste jordmagnat under senare hälften av 1200-talet. Författaren har genom en förtjänstfull och övertygande utredning, isynnerhet på grundval av rätten till s. k. "tomtören", så långt det går, lyckats reda ut dessa äganderättsförhållanden under medeltiden och också leda dem tillbaka till Svantepolk Knutsson. Samtidigt har han fått tillfälle att avvisa Erik Lundbergs uppfattning om att Storåns dalgång, där Söderköping ligger, skulle ha varit en gammal kunglig domän.

Ifråga om Svantepolk Knutsson framhåller författaren, att det icke är möjligt att såsom skett, tillskriva honom någon betydelse för stadens tillkomst på grund av hans ålder vid den tiden. Utan tvivel har författaren rätt häruti. Svantepolk Knutssons betydelse för Söderköping hör samman med stadens utveckling under andra hälften av 1200-talet. Så finner författaren att stadens äldsta sigill har sitt lejon från Svantepolk Knutssons sigill, vilket har sin förklaring i den beroende ställning, staden intog i förhållande till honom. Detta synes välgrundat. Svantepolk talar i ett sammanhang också om sin fogde i staden. Sigillet förefaller vara från 1280-talet men har sedan bytts ut mot ett praktfullare. Anmälaren är likaså böjd för att till 1270- eller 1280-talen förlägga den tyska consulesinstitutionens införande i staden. Dessa årtionden synas nämligen ha haft stor betydelse för författningsutvecklingen i de svenska städerna. Consulestermen dyker upp i materialet vid denna tid, i Visby 1274²⁾, Jönköping 1288, Söderköping 1293 och därefter i en hel rad svenska städer. Det kan inte vara en tillfällighet.

Var den äldsta marknadsplatsen legat, är oviss. Som redan nämnts, ha utgrävningarna inte löst den frågan. Erik Lundberg har velat bestämma marknadsplatsens läge med hjälp av ett konstruerat vägnät. Författaren tar bestämt avstånd från denna konstruktion. Han menar, att vattenvägarna och inte vägnätet varit avgörande för uppkomsten av marknadsplatsen Söderköping. Den

2) Yrwing, H. Gotland under äldre medeltid. Sid. 336.

hypotes, han själv framlägger, går ut på att den legat vid Lillåns inflöde i Storån och på båda sidorna om ån, där man ännu vid nya tidens början och även långt senare möttes för varuutbyte. Så långt upp var Storån segelbar. Såväl kritiken av Lundberg som författarens egen hypotes synes anmälaren välgrundade.

Det är således en mycket bristfällig kunskap, vi äga, om Söderköpings historia före mitten av 1200-talet. Den tyska handelns expansion i östersjöområdet måste, som författaren hävdar, ha fått en revolutionerande betydelse för marknadsplatsen. På vilket sätt, det tillgån, kan inte avgöras med säkerhet. Tyskar kunna ha inflyttat efter hand eller också kunna de ha kommit i grupp. Författaren betonar, att materialet inte tillåter några säkra slutsatser men stannar inför det senare alternativet. Han tar upp Fritz Rörigs tes om s. k. Unternehmerkonsortier som stadsgrundare. Ett sådant köpmannakonsortium skulle ha förvärvat ett jordområde i Söderköping, grundat staden och själv utgjort den styrande organisation, ur vilken rådet sedan utvecklats sig. Denna tes kommer att spela en viss roll i hans framställning. Men härvidlag synes mig författaren ha kommit under ett olyckligt inflytande av Rörigs i tysk forskning omdebatterade teorier.²⁾

En stadsförfattning är, som vi sett, konstaterbar i Söderköping 1253. Naturligtvis är den åtskilligt äldre. Märkligt är emellertid, som författaren själv framhåller, att den förste dominus, som nämnes, bär ett klart svenskt namn, detta trots att enligt författaren en grupp tyska "Unternehmer" bildat stadssamhället och själva handhaft styrelsen, d. v. s. bildat den första rådsretsen. Författaren blir därför tvungen att anta, att svenskar senare upptagits i denna rådsrets.

Men behöva vi räkna med eller är det överhuvudtaget sannolikt, att ett sådant köpmannakonsortium har med tillkomsten av Söderköpings stadssamhälle att göra? Det finns en tendens i svensk historieskrivning, helt naturligt understödd av den tyska forskningen, att underskatta de gamla nordiska hamn- och marknadsplatserna. Öst-

²⁾ Jmf. Yrwing, a. a. sid. 111, anm. 8.

götafarmän ha säkerligen haft sina fartygs- och ankarplatser vid den södra marknadsplatsen på Vikbolandet, långt innan tyskarna kommo dit. Ett samhälle har så småningom växt upp här, vilket genom den uppblomstring, som handeln tog i östersjöområdet med 1200-talet, snabbt utvecklades. Fler och fler slogo sig ned på platsen för att ägna sig åt handel, hantverk och fraktfart över Östersjön. Snart sällade sig tyska köpmän till dem genom de handelsförbindelser, som knötos. Det är klart, att dessa tyskar fört med sig impulser från sitt hemland.

Det synes också anmälaren finnas ett visst tids samband i stadsutvecklingen under förra hälften av 1200-talet. Söderköpings uppblomstring torde i stort sett vara samtidig med Stockholms uppväxande vid Mälarinloppet och Sigtunas definitiva tillbakagång. Handelsutbytet drar sig närmare Östersjön. Svenskarna inrikta sig på förbindelse med de uppväxande tyska städerna. Kalmar, Söderköping och Stockholm bli landets stora handelsmedelpunkter och första verkliga städer. Utvecklingen sker under 1200-talet. Fart tar den högst ett par decennier före 1250. Tidigast inträder den i Kalmar. I Visby gick samhället och handeln framåt med stora steg under 1220- och 1230-talen. I Söderköping hör denna utveckling sannolikt framförallt till 1230- och 1240-talen. Tio år är förresten ingen liten tidrymd i en expansiv period.

Författaren finner, att det tyska befolkningselementet dominerat i staden under 1200- och 1300-talen. Han är därvidlag bunden av sin Rörigtes men också i god samklang med forskningen. Professor Holmbäck finner t. ex. detta dominerande tyskinflytande uppenbart på grund av Söderköpingsrätten.⁴⁾ Materialet har dock ibland visat sig besvärligt. Redan 1253 möta vi en svensk bland stadens ledande män, medan materialet ingenting har att berätta om tyskarna i Söderköping. När författaren undersöker det tyska inslaget i Söderköpings befolkning under senare medeltiden, konstaterar han, att såväl kända borgare som borgmästare under 1400-talet bära svenska namn till övervägande antal.

4) Holmbäck, A., i Hist. tidskr. 1925, sid. 47 ff.

När alla fyra borgmästarna på 1480-talet voro svenskar kan det inte förklaras som en följd av slaget på Brunkeberg. Författaren gör det inte heller. Han menar, att det skett en grandios fortgående försvenskning av styrelsen, som kan ha varit fullbordad före 1471, och orsaken därtill torde vara, att Stockholm drog till sig de tyska köpmännens intresse, genom att det blev den stora exporthamnen för Bergslagen. Detta hindrar dock inte, att tyska namn åter dyka upp i materialet. 1494—95 ha tre borgmästare tyska namn. Författaren är medveten om att namnen i och för sig inte äro säkra källor och räknar med att 1490-talets borgmästare kunna ha varit goda svenskar. Anmälarer vill inte rikta någon kritik mot författarens framställning. Författaren räknar liksom forskningen i övrigt med ett dominerande tyskt inflytande i Söderköping, och när han inte finner detta på något sätt beläggbart på 1400-talet, ger han en fullt acceptabel förklaring därtill. Det är i stället en stor förljänst, att författaren reit ut, att det inte fanns något dominerande tyskt element i Söderköping under 1400-talet. Anmälarer ställer sig även tycksam till att ett tyskt befolkningsskikt skulle varit det dominerande under 1200- och 1300-talen. De namn, vi känna från dessa århundraden, äro så få, att vi inte av dem kunna draga några säkra slutsatser. Härtill skola vi emellertid återkomma.

Författarens studier över den gamla Söderköpingsrätten ha resulterat i ett mycket betydelsefullt och omfattande kapitel. Det innehåller en grundlig och i det mesta självständig undersökning på ett område, som ingalunda är lättillgängligt. Det är också författarens förtjänst, att en ny utgåva av de hos Burens bevarade fragmenten av Söderköpingsrätten kommit till stånd och fogats till verket. För forskningen är det av stort värde att ha Söderköpingsrätten med en modern översättning tillgänglig i ett verk om stadens historia, där den, som författaren väl insett, med rätta hör hemma. Det kan ju inte här bli tal om att redogöra för de många resultat, författaren kommer till i detta kapitel lika litet som i fråga om övriga. Men genom fyndet av ordet "kämni-ter" i Burens excerpter kan författaren bl. a. göra sannolikt, att det inte går, att med prof. Holmbäck antaga,

att det bekanta stadgandet i Magnus Erikssons stadslag om rådets halvering i nationellt avseende skulle gå tillbaka till Söderköpingsrätten. Intressant och väl underbyggd är författarens åsikt om Söderköpingsrättens karaktär av ett komplement till östgötalagen, vilken senare i tillämpliga delar synes ha gällt i staden, ty det är säkert, att Söderköpingsrätten endast innehållit en del av stadens lagbestämmelser. Den har då kompletterat en redaktion av östgötalagen, som är äldre än den bevarade från omkr. 1290, och de partier, som äro gemensamma för Söderköpingsrätten och östgötalagen, måste utgöras av yngre lagstiftning, som inte funnits i denna redaktion av östgötalagen. Vi ha i viss mån ett parallellfall i Lödöse där björköarätten och västgötalagen kompletterade varandra. Författaren betraktar Söderköpingsrätten som en rättsbok, d. v. s. en för privat räkning gjord uppteckning. Svanteplik Knutssons namn blir då på nytt aktuellt, och författaren låter möjligheten framskynta, att den kan ha använts av hans fogde i staden. Det är en mångfald problem författaren rullar upp i kapitlet och en stor mängd värdefulla iakttagelser, han lägger fram. Även om författarens åsikter kunna komma att ifrågasättas, vilket icke skulle förvåna, när det gäller ett så vanskligt och svårbemästrat material, kommer alltid att kvarstå som ett faktum, att han har lämnat ett av de viktigaste bidragen till den vetenskapliga diskussionen om Söderköpingsrätten.

Särskilt intressant synes anmälaren, att vi i Söderköping tydligen ha en stadsbildning, som så långt sig göra lät, tillämpat landskapets lag, kompletterad med genom förhållandena nödvändiga bestämmelser. Någon ursprunglig, starkt tysk-influerad lagstiftning ha vi inga spår av, vilket man skulle väntat. Det kan inte förklaras med Birger Jarls stadgande av 1251, enligt vilket tyskar, som bosatte sig i Sverige, skulle vara underkastade svensk lag och kallas svenskar, eftersom ju stadssamhället i Söderköping och det tyska köpmannakonsortium, som grundat det, måste vara äldre än 1200-talets mitt. Anmälaren kan däri endast se ytterligare ett argument emot att Söderköping under 1200-talet haft ett dominerande tyskinflytande. Då skulle säkerligen inte östgöta-

lagen utgjort stommen i stadens rätt, och då skulle vi knappast heller redan 1253 ha mött en svensk dominus i staden.

Stadens styrelse ger författaren anledning att komma in på många problem, bl. a. problemet om rådsförfattningen. Framställningen är kritisk och välbalanserad. Doek synes mig författaren gå alltför långt i sin strävan att rekonstruera Söderköpings råd på 1290-talet på grundval av ett brev från 1293. Det gäller ett intyg om att en dominus Könike Bagge i Söderköping sålt fastigheter till biskopen i Linköping och erhållit betalning. Intyget är utställt av "consules et eives" i Söderköping. Det har bekräftats med stadens och gråbrödraklostrets sigill samt med en Waldemars sigill, släkting till Könike Bagge. Adolf Schüek har lämnat oavgjort, varför inte Könike själv sigillerat, och d:r Ljung har förbigått sigilleringen.⁵⁾ Uppenbarligen har Könike doek inte varit närvarande, när intyget utställdes. Möjligen har han avlidit, sedan försäljningen skett, och det har gällt att skaffa ett skriftligt bevis därom. Det har i så fall inte varit svårt, ty den har skett i vittnens närvaro, såsom lagen krävde. Som närvarande vittnen, när försäljningen skedde, uppräknas ej mindre än femton personer, nämligen gardianen och fogden i staden, en ej bestämbar person, två domini, sex tyska och två svenska personer, en kanik och en kyrkoherde. De båda domini ha säkert varit rådmän i staden, kanske borgmästare. Två andra domini känna vi från samma år, nämligen Könike Bagge och en Gisiske. När författaren i de namngivna sex tyska och två svenska vittnena vill se rådmän i staden, är han ute på lös mark. Han får på detta sätt fyra domini och åtta rådmän, den senare vanliga sammansättningen av rådet. Man kan doek inte visa eller hävda, att de sex tyskarna varit något annat än borgare i staden. Det är också naturligt att så många tyska borgare varit närvarande vid försäljningen, när huvudpersonen vid fastighetsaffären var tysk. Betonas måste doek, att författaren själv varit medveten om osäkerheten i sin slutsats,

5) Schüek, A. Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling. Sid. 316.

fast han sedan i framställningen gärna ser bort därifrån.

Lika tvivelaktig blir därför också den konstruktiva beräkningen av förhållandet mellan tyskar och svenskar i stadens styrelse, som författaren längre fram gör på grundval av samma brev. Resultatet blir tre tyska borgmästare och en svensk, sex tyska rådmän och två svenska, alltså proportionen 3:1. Det dominerande tyskinflyttandet på 1290-talet vore bevisat, om denna beräkning kunde accepteras. Men det finner anmälaren, som ovan framgätt, omöjligt. Med säkerhet känna vi endast fyra consules från året 1293.

Bytinget framstår i Söderköpingsrätten som en institution, som fortfarande fungerade mot slutet av 1200-talet, samtidigt som orden rådstuga och rådmän vittna om att rådsförfattningen vid den tiden var ett faktum i staden. Författaren betonar det själv, och man tycker därför, att han skulle ha ställt sig mera tvivlande vid behandlingen av dokumentet från 1253, vilket föranledde honom att antaga existensen av den tyska rådsförfattningen i staden redan vid mitten av 1200-talet. Frågan om vad Söderköpingsrättens "förmän" haft för befogenheter inom staden synes anmälaren få stå öppen. Försiktig är författaren, när han framhåller, att stadens förtroendeposter, såvitt man kan visa, endast uppdelats mellan tyskar och svenskar ifråga om hospitalsföreståndarna och källnärerna. Anmärkningsvärt är ju härvidlag att inte ett dominerande tyskinflyttande lämnat ytterligare spår efter sig om en sådan uppdelning. Allt det anförda är emellertid bisaker i jämförelse med kapitlets stora förtjänster.

Trots att stadens topografi är den sida i dess historia, som varit föremål för det ivrigaste studiet, kan författaren inte endast utmönstra alltför djärva slutsatser utan även lämna egna välgrundade bidrag. För den, som är intresserad av det medeltida prästerskapet i Linköpings stift, kan det vara av värde att veta, att herdaminnets uppgifter om Söderköpings präster korrigerats av d:r Ljung i många och väsentliga avseenden. Kapitlet om kloster, skola och gillen vittnar om beläsenhet. Framförallt förtjänar dock kapitlet om den sociala vården i staden uppmärksamhet. Däri behandlar författaren även en långvarig tvist mellan hospitalet och biskop Hans

Brask om en tionderättighet. Värdefulla rön framlägger författaren om helgeandshuset och själarhuset, det senare ej känt förut.

Näringslivet behandlas utförligt med statistiska beräkningar i den mån, materialet tillåter det. Pundtull-listorna från 1368 visa t. ex., att Söderköpingsborgarna till skillnad från sina kolleger i Stockholm och Kalmar stått sig ganska väl i konkurrensen med hanscaterna, och det svenska borgarskiktet i staden spelar även under återstoden av 1300-talet en framträdande roll inom handeln.

Under brytningstiden mellan katolicism och protestantism har staden haft sin roll att fylla, bl. a. som förmedlare av det nya i tiden. Författaren får vid skildringen av denna tid anledning att granska uppgifterna om Braskens tryckeri i Söderköping, som möter i den historiska översiktslitteraturen, även den senast tryckta. Författaren visar, att de sakna all grund. Uppbovet till den lokala tradition, som förlägger tryckeriet till ett stenhus i staden, finner han vara av litterärt ursprung och stamma från 1800-talet. Braskens tryckeri i Söderköping torde därmed få utmönstras ur vårt historiska vetande.

Författaren har genomgående sökt ställa in stadens historia i det politiska sammanhanget, när materialet tillåter det. Förhållandet till regenter och regering har betonats. Söderköpings betydelse för regeringen var stor, isynnerhet i krigstider. För flottan var det en viktig provianteringsbas. När Rantzan under det nordiska sjuårskriget 1567 närmade sig staden, antändes den av de svenska trupperna, säkerligen för att förhindra, att den danska hären här skulle kunna få ett vinterkvarter och en bas för det fortsatta kriget. Författaren har i branden 1567 funnit en naturlig slutpunkt för sin skildring.

Söderköpings historia I föreligger i ett förnämnt utförande med ett instruktivt bildmaterial, däri kunna framhåvas orienterande kartblad, ett flertal dokument- och sigillavbildningar samt en rad utmärkta illustrationer av konsthistoriskt intresse till kapitlet om de andliga institutionerna.

Om man jämför Söderköpings historia med motsvarande nyutkomna stadshistoriska arbeten framstår dok-

tor Ljungs verk i särskilt fördelaktig dager. Söderköpings historia I är inte enbart en habil skildring av en stads historia, den är samtidigt en forskningsprestation, och den har därför ett bestående vetenskapligt värde. Författaren väjer inte för problemen utan söker gå till botten med dem, och i en hel rad fall har han nått resultat, som komma att sätta spår efter sig i den historiska litteraturen. Söderköpings historia I kommer också att bli ett inom forskningen ofta anlitat verk, och det är att hoppas, att författaren skall få nya tillfällen att utnyttja de värdefulla kunskaper, han skaffat sig på det stadshistoriska forskningsområdet.

Hugo Yrwing.